

Politikatörténet és összehasonlító történettudomány. Néhány elméleti-módszertani kérdés

E szöveg abból a célból született, hogy a québec-i és franciaországi önszervező egyletek története alapján kifejthessünk néhány politikatörténettel és összehasonlító történettudománnyal kapcsolatos elméleti jellegű gondolatot.¹ Rögtön előre kell bocsátanunk azt, hogy e két kérdéskör számunkra nem a kiindulópontot, hanem a gondolatmenet lezárását jelentette. Úgy érezzük, ez a megoldás néhány olyan kérdésre, melyekkel a történész időnként szembetalálja magát. Az idekapcsolódó problémák bemutatásának végeredményben láttatnia kell velünk, miként segít a mi értelmezésünk szerinti politikatörténet, illetve összehasonlító történettudomány az episztemológia egyes zátonyai között lavírozni.

A 19. század elején a segélyegylet nyugati megjelenési formája egy pontosan leírható intézménytípus, a kölcsönös segélyegylet. Az ilyen típusú egyletek tulajdonképpen olyan személybiztosító szervezetek, melyek a tagoknak – díjfizetés ellenében – jövedelmet biztosítanak fizetésük szüneteltetése esetén (betegség, öregség, halálozás, baleset, stb.). Emellett kiemelendő, hogy ezek a kölcsönös egyletek demokratikus jellegűek voltak. A demokrácia elvét a szociális hálóval összekapcsolva a segélyegylet lehetővé teszi egyfajta jogfilozófia és a társadalmi gondoskodás együttlétezését; emiatt sokan a társadalombiztosítás előfutárának tekintik. Henri Hatzfeld szavaival: a segélyegylet lehetővé tette a kapitalizmus előtti idők tulajdon-biztonság elvéről (az *ancien régime* idején a tulajdon helyettesíti a szociális hálót) a kapitalista világ munka-biztonság rendszerére (vagyis a jövedelem védelmére) történő átállást.²

E rövidere fogott definíció után fontos lenne megmagyarázni, miként fejlődött ki – elsősorban Franciaországban – a történetírásnak a segélyegyletek történetével foglalkozó ága. Tulajdonképpen a kissé mechanikus, a szociális gondoskodást a munkásosztály figyelmét saját érdekeiről elterelő reakciós kezdeményezésésként értékelő marxista történelemfelfogással szemben alakult ki.³ A segélyegyletek és a biztosítók történetének feldolgozása igazán az ortodox marxista történetírást az 1970-es évek elején bírálni kezdő Henri Hatzfeld munkáinak nyomán kezdett kibontakozni. Bár Hatzfeld még marxista kategóriákkal dolgozott,

¹ A tanulmány az Angers-ban 2001. április 28-án rendezett *Histoire politique, culturelle et sociale de l'Anjou et dans l'Ouest* című tudományos tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett változata. A szerző itt ragadja meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjon Jacques-Guy Petit-nek, Geoffrey Ratouis-nak és Vicky L'Hérault-nak.

² Hatzfeld, Henri: *Du paupérisme à la sécurité sociale, 1850-1940*. Paris, A. Colin, 1971.

³ A témával foglalkozó munkák rövid bibliográfiái áttekintését adja Dreyfus, Michel: *Liberté, égalité, mutualité. Mutualisme et syndicalisme, 1852-1967*. Paris, Éd. de l'Atelier, 2001, 11-16. o.

más értelmiségiek visszatértek a reformizmushoz. Így tett François Ewald is alapvető jelentőségű tanulmányában.⁴ Az ortodox marxizmus hanyatlásával párhuzamosan egyes történészek a fennálló rendszer kritikájának újabb formáit alkalmazva kezdtek keresni egy emberibb, szociális jellegű gazdaság lehetséges alapjait. Ezzel a segélyegyletek létezését újból legitimálták, s André Gueslinnek az 1980-as évek végén kiadott *L'invention de l'économie sociale (A szociális gazdaság feltalálása)* című könyvében már központi helyet foglalnak el.⁵ A történet fő fonalát ekkor a segélyegyletek által a gazdasági-társadalmi hivatást betöltő közintézményként történő elismerésért folytatott harc adta.

AZ ELEMZÉS VESZÉLYEI AZ INTÉZMÉNY SZEMSZÖGÉBŐL

Egy adott társadalmi mozgalom intézménnyé fejlődésének elemzése olyan fontos elméleti kérdéseket vet fel, melyeket szükségesnek éreztünk ezúttal is kiemelni. Nagy ugyanis a kísértés, hogy a történelmet „progresszista” módon nézzük, vagyis hogy a történet fő vonalát az intézmény fokozatos modernizációjának leírása adja. Az ily módon megírt történet nagy teret szentelne a reformereknek, akik koruk problémáinak megértése révén képesek voltak a társadalmat a szükséges megoldások irányába mozgatni. Ha így tennénk, egyes fontos kérdések válasz nélkül maradnának. Mi itt egy kicsit bővebben szólnánk az 1890-es évek végén végrehajtott reformmal kapcsolatos kérdésekről.

1898-99-ben fogadták el Québec-ben, illetve Franciaországban a segélyegyletek működését szabályozó chartákat. A kortárs francia reformerek nem minden ok nélkül nevezték ezt „jelentős köztársasági vívmánynak”, 1898-at megelőzően ugyanis – a Második Császárság örökségeként – a segélyegyletek működését jelentős mértékben befolyásolta a hatalom elnökeik kinevezése, a tiszteletbeli tagok központi szerepe és a helyhatóságok által gyakorolt felügyelet révén. Az 1898-as charta megszüntette az állami ellenőrzést és elismerte az egyletek társulási jogát és önállóságát. Ezért cserébe a köztársasági állam garanciákat kapott arra nézve, hogy az egyletek betartanak bizonyos, a kereskedelmi biztosítók működése által sugallt pénzügyi-kockázatszámítási szabályokat.

Québec-ben ettől némileg eltérő módon fejlődtek a segélyegyletek, itt ugyanis már 1850 óta szabadon működhettek. Mindamellet az 1890-es évek végén a québec-i állam is módosította a törvényi kereteket, és még a franciáknál is messzebbre ment a kockázatszámítási szabályok alkalmazásának terén.

A korabeli francia és québeci reformerek számára a segélyegyletek immár nagykorúvá váltak, s már csak a nekik járó felelősséggel kellett őket felruházni. Így – éppen a gyermekből felnőtté válás analógiáját felhasználva – a reformerek az 1898-99-es chartákat „természetes”, illetve „normális” jelenségnek tartották, hiszen ezek azt jelentették, hogy a segély-

⁴ Ewald, François: *L'Etat providence*. Paris, Grasset, 1986. Ewald kölcsönös segélyegyletekre vonatkozó téziseinek kritikáját lásd Gibaud, Bernard: *Mutualité, Assurances (1850-1914). Les enjeux*. Paris, Economica, 1998.

⁵ Gueslin, André: *L'invention de l'économie sociale. Le XIXe siècle français*. Paris, Economica, 1939.

egylet hagyományos jótékonyági intézményből immár a társadalmi gondoskodás modern eszköze lett. Ennek következtében a reformátorok ellenfeleit is szűklátókörű, minden változástól viszolygó és az intézmény „természetes” fejlődésével szembenálló alakként ábrázolták.

ÖSSZEHASONLÍTÓ POLITIKAI PERSPEKTÍVA

Ez viszont azt is jelenti, hogy – mivel a reformerek számos dokumentumot hagytak ránk – az organikus fejlődés elméletét alátámasztani kívánó történész nem ütközne nehézségekbe, amennyiben – érvelését alátámasztandó – forrásokat kívánna idézni. Ennek ellenére szeretnénk kihangsúlyozni azt a tényt, hogy az 1898-as charta korántsem volt magától értetődő jelenség, s a normális fejlődés elmélete nem szolgáltat elégséges magyarázatot történelmi jelentőségének megértéséhez. Mi például nem hisszük, hogy eme „jelentős köz-társasági vívmány” elutasítása pusztán maradi, konzervatív szellemiségű emberek magatartása lett volna (akikről a történelemnek egyébként is be kellett volna bizonyítania, hogy „nem volt igazuk”). Fontos lenne értelmezni az elutasítás belső logikáját, és – főleg Québec-ben – nem szabadna elbukása tényével mindjárt értékítéletet is alkotni róla.

Álláspontunk szerint 1898-99-cel kezdődően a segélyegyleti mozgalom megszabadult az évszázados közösségi tradíciókban gyökerező (értékeik révén a közösségen belüli szolidaritáshoz, a kölcsönös segítségnyújtáshoz, a kollektív felelősséghez, vagyis a segélyegyleteket évszázadok óta jellemző elvekhez kötődő) béklyóitól, s így végleg betagozódhatott abba az új világba, ahol a társadalmat a piac szabályozza. (Lásd az 1898-99-es törvények által kötelezővé tett elveket, a szerződés, a piac, a tudományos alapon történő irányítás, a pénzügyi egyensúly és az egyéni felelősség értékrendszerét.) Ezzel az 1890-es évek reformjai két eltérő intézményi logikát állítottak szembe egymással. Egyikőjük a közösség, másikuk pedig – a közgazdaságtudomány és a biztosítási kockázatszámítás elveit egyaránt átveve – a tudományosság logikájára támaszkodik. Ez az ellentmondás különösen Québec-ben éles, ám részben Franciaországra is érvényes.

Úgy véljük, igen fontos problémával állunk szemben. A kölcsönös segítségnyújtás évszázadokon átívelő társadalmi jelenség volt, és csak később lett belőle a klasszikus politikai gazdaságtan értelmében vett gazdasági jelenség. 1898-99-ben viszont az állam Québec-ben és Franciaországban is elsősorban gazdasági tevékenységgé alakította át az önsegélyezést, és a kockázatszámítás pénzügyi szabályaival tökéletes összhangban arra kötelezte, hogy teljes mértékben válassza szét a szociális és a gazdasági jellegű tevékenységet. 1898-99-cel kezdődően egyre kevésbé jellemző a tagok közötti viszonyrendszere a kölcsönös szociális kötelezettség, illetve a szolidaritás, és egyre inkább erősödik – a kereskedelmi szerződés mintájára – az egyén gazdasági szerepvállalása. Az 1890-es évek reformjainak kettősségét ezen körülmények figyelembevételével szabad csak értékelni; az intézmény modernizálására koncentráló történetírás csak nehezen tudná visszaadni ezt a kettősséget.

Ahhoz, hogy ennek ellentmondásait megértsük, azt kell posztulálnunk, hogy a piacgazdaság alapelvei nem „természetből adóttak”, minként azt a korabeli reformerek (és a mai közgazdászok) írásai szeretnék beállítani, hanem egy olyan társadalmi alkotás, melynek

tárgyasulása csak valamilyen normarendszeren (mégpedig a 19. században az emberi tevékenység minden apró részletén eluralkodó normarendszeren) belül ragadható meg.⁶ Igaz, árnyaltabban kellene fogalmaznunk, most mégis azt mondjuk, hogy 1898 előtt az önszegélyezés a piacgazdaság rendszerén „kívül” létezett (így például össze is keverték a jótékonykodással). 1898-ban viszont az önszegélyezés chartája és a kockázatszámítás révén éppen a kölcsönös segélyegyletekre alkalmazott piaci logika válik egyeduralkodóvá (innen a biztossításra való állandó hivatkozás). Ez pedig nagy jelentőséggel bír a szolidaritás fejlődése szempontjából a nyugati társadalmakban.

Az összegzés szintjén végül elérkeztünk a politikatörténethez és az összehasonlító történetíráshoz. Rövid eszmefuttatásunk szerény célja az volna, hogy megmutassuk: a történelem a különféle felfogások konfliktuálódása közepette épül. Miként azt láthattuk, az 1898-99-es charták elfogadása tulajdonképpen egy hosszabb gondolkodási folyamat betetőzése volt, melynek során szembekerült egymással a segélyegyletek és a piacgazdaság közti kapcsolatok kérdéskörében eltérő véleményen lévő két csoport. Arról van szó immár, hogy megtudjuk, miként gyűrte maga alá a társadalmi szolidaritás liberális-kommersz felfogása az erősen a preliberális és prekapitalista tradíciókban gyökerező kölcsönös segélyegyletek intézményét.

A történetészre az a veszély leselkedik, hogy úgy véli, a győztes felfogás mindig a „legtermészetesebb”, a legigazságosabb vagy éppen a „legigazibb”. A mi felfogásunk szerinti politikatörténet zárójelbe teszi az igazság problematikáját és inkább azt szeretné megérteni, miként győzheti le az egyik nézet szinte teljesen a másikat (vagyis nincs olyan kikötés, hogy mindig az igazság győzedelmeskedik). A megértés viszont a magukat objektívnek és igaznak beállító megnyilvánulások mögött rejlő hatalmi érdekekre való rákérdezésen keresztül történik. Ebből a szempontból óriási jelentőséggel bír az önszegélyezés története számára egy olyan tanulmány, amely a közgazdaságtudomány és a kockázatszámítás fejlődését szolgáló ideológiai posztulátumokat vizsgálja.

Ez a kissé Foucault-t idéző látásmód is vezethet azonban időnként zsákutcába. Durvábban fogalmazva, az örökös uralom története is lehet, melyen belül a társadalom ellenőrzése egyre kifinomultabb és egyre hatékonyabb módszerekkel zajlik. Ezzel a 19. század demokráciái tovább tökéletesítették a társadalom ellenőrzését úgy, hogy az egyébként is ellenőrzött lakosság normaelsajátító folyamatát (melyben az önszegélyező mozgalomnak is részt kellett volna vennie) vették igénybe. A társadalmi kontroll illetően, túlságosan is mechanikus és manicheista látásmódjának elkerülése végett igyekeznünk kell megérteni, milyen lehetőségek kínáltak a különböző korok társadalmi aktorai számára.

Más szavakkal: arról van szó, hogy a hatalmi viszonyok által gerjesztett determinizmusokon túlmenően mennyire behatároltak a lehetőségek, mekkora az egyes korok társadalmi

⁶ Polanyi, Karl: *La grande transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps.* Paris, Gallimard, 1983 (1944).

szereplőinek mozgástere. Végül azt is el kell fogadnunk, hogy a dolgok mindig történhetnek másképpen is, s nem a végzetszerűség irányítja az egyes társadalmak történetét. A különböző társadalmakat és korokat együtt vizsgáló összehasonlító történelmi kutatás lehetővé teszi, hogy megértsük (és főként: elképzeljük), a dolgok történhetnek másképpen is. Ugyanakkor arra is lehetőséget teremt, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy – a hatalom egyenlőtlen megoszlásából fakadó óriási kényszerítő erők ellenére – a konfliktusok végső kimenetele mindig bizonytalan.

(Francia eredetiből fordította: Szász Géza)